

Zemljepisec Ortelij in dežela kranjska v XVI. veku.

Spisal P. pl. Radič.

Od vrstnikov svojih nazivan „novi Ptolomej“, zaslužil si je 1527. l. v Antverpnu porojeni Abraham Ortelij (Oertel)¹⁾ za vselej znamenito mesto v zgodovini zemljepisni s tem, da je občinstvu ustvaril prvi atlant, ki se sploh vé zanj, in sicer 1570. l. prvič natisnjeni „Theatrum orbis terrarum“. (Fol., v Antverpnu).

To delo, ki je vzbudilo med vrstniki nepopisno začudenje in katero so jednoglasno hvalili učenjaki, sósebnó zemljepisec Mercator in jezikoslovec Lipsij, bilo je sad mnogoletnih izkušenj Ortelijevih, nabranih na pre mnogih potovanjih.

Od 1557. l. dalje je obiskával Ortelij vsako leto po dvakrat semènj v Frankfurtu ob Méni, potem je prepótoval Nizozemsko, Nemško, Angleško, Irsko in Italijo trikrat. Potovanjem njegovim in studijam je bil j eden sam smoter, da bi namreč pomnožil védnost svojo v zemljepisu in zemljeznanstvu in s proučevanjem napisov je izkušal spoznavati zlasti razmérje med starim in novim zemljepisom, ali razmérje med starimi in novimi krajnimi imeni.²⁾

Stopil je tudi v zvezo z vsemi zemljepisci in dobival od njih starejše in novejše zemljevide. Napósled ukréne, ker so bila zemljepisna pomagála tedaj še preraztrošena, da izdá skupni atlant vse znane zemlje, in 1570. l. je res zvršil ta svoj ukrep. V to svrho je izbral izmed znanih zemljevidov vsake pojedine dežele tiste, kateri so se mu zdeli najboljši, zmanjšal jih primerno obliki, ki si jo je izvolil, in na zemljevidih, podpisanih z imeni sestavljalcev, ni prenařeval ničesa družega, nego da je časih zapisal krajna imena razgovétneje in dostavil tudi stara (klasična) imena. S fistimi zemljevidi, ki niso nosili imena risarjevega, ravnal je slobodneje in popravljal nedostatke po uvidnosti. Mnogih dežel zemljevide mu je bilo tudi risati najprvo sámemu.

Delo, katero je sprejel svet z občo pohvalo, kar se je že omenjalo, natisnilo se je za dóbe pisateljeve zapóred še l. 1571., 1573., 1575., 1578., 1580. in 1587., potem po smrti njegovi (umrl je 1598. l.) raznóliko. Napravljali so se iz atlanta izpiski, prelagal se je na francoski, italijanski in španjski jezik in polagoma se mu popravil tekst.

¹⁾ Ded njegov je bil prišel iz Avgsburga na Nizozemsko.

²⁾ Ersch und Gruber Encyklopädie, Artikel: Ortelius, Section III. Bd. VI. pg. 123. ff.

Prvi ta atlant antverpenskega Ortelija je zanimiv tudi za nas Kranjce zelo in mnogostransko in poskusiti hočem v naslednjih vrstah osvetliti to pomembo v svoj čas epohalnega dela po izdajah 1573. in 1580. l., ki sta mi na razpolaganje.

Po uvodnih besedah o življenji Ortelijevega, katere nam je imeti v spominu, vémo, da je bil trikrat v Italiji in da je na teh potovanjih prehodil tudi našo domovino, svedočijo nam naših krajev zemljevidi, ki jih nahajamo v zbirki njegovi. Na vseh teh potovanjih je obračal največjo pozornost svojo na napise iz rimske dóbe, kar lahko za trdno posnemljemo iz določila njegovega, o léži Emone. Vendar to pride na vrsto pozneje.

V izdavi 1573. l. je šest zemljevidov, v izdavi 1580. l. devet zemljevidov, ki se bolj ali menj tičo kranjske naše dežele.

Navésti hočem vse in govoriti zvlásti še ob ónih, kateri zaslužujejo, da se posebno oziramo nánje. Obširnejšo razpravo o njih in o njih razmerji do naše dežele si prihranjujem za primerjalno obširno studijo o „deželi kranjski na podlagi starejših atlantov.“

V izdavi 1573. l. vidimo Kranjsko najprej pod števil. 17. „Germania“, toda le kósec zdolaj v kotu na desno in samó kraje: Ljubljana, Mengeš, Kámnik, Križ in grad Črnélo, Kranj in Rádovljica.

Razséžnost vse dežele naše kaže nam list 40.

Ta list ima náslov: Goritia, Karstia, Chaczeola (sic!) Carniola, Histria et Windorum Marchia.

Najprej se spotikamo ob besedo: Chaczeola, s katero ne vémo česa storiti. Na zemljevidu samem je zapisano ime prav nad mestom Ložem, kar bi nas na prvi hip utegnilo prevariti, češ: to je spakudrána pisava Hočevie ali Kočevje? Mesto Kočevsko pa je kršćeno na ime „Gotsche“.

Naslovu, kakor smo ga navajali prej, dodán je tudi listu števil. 40. (kakor povsod) tekst (latinski). A kar se tiče naše dežele, poroča nam le malo. Začénja se také-le: „De Windorum Marchia, Histria et Goritia infra dicendum erit, eoque de iis scribere hic supersedebimus. De Carniola, Karstia et Chaczeola (ut verum fatear) vix habeo, quod scribam. Pauca tamen, ne Lectorem sua expectatione praeter solitum frustremur historiae et naturae omniparentis operum admiratoribus non ingrata hoc loco dicemus.“

Potem nasleduje opis Cirkniškega jezera po Juriji Wernherrji. Kakor pri vseh zemljevidih v tem delu, natisnen je tudi pri tem tekst na drugi stráni njegovi.

Ako obrnemo list števil. 40., pokaže se nam lice zemljevida.

Pogled naš obstane, kar se umeje samó ob sebi, najprej na „beli Ljubljani“, katera se nam kaže pod polatinščenim imenom „Labacvm“. Spodaj pod imenom Labacvm čitamo v poznamenovanje reke Ljubljánice ob jednom besede: *Navportvs fl. et Romanvm Municipvm.*

A pri Igu, po nepravilnem risanju tedanjih dnij precěj daleč od Ljubljane ležéčem, čitamo: „**Emona Colonia**“.

Alf. Müllerer v neprecenljivi svoji knjigi „Emona“ (pag. 2) pripisuje Wolfgangu Laziju (1598. l.) zaslugo o poskusu, določiti léžo Emone na Igu.

Toda že v prvem 1573. l. objavljenem atlantu Ortelijevem, ki je bil strokovnjak par excellence, kar se tiče čitanja napisov, imamo to léžo Emone kakor dejansko resnico oficijalno zaznamenovano na zemljevidu. Na vsak način je to zeló važen ter neutajljiv dokaz avtoritete v zemljepisji in služéč v rešitev vprašanja po zmislu Müllererjevih preiskav.

Ogledujmo zemljevid še dalje.

Pod Vrhniko, kjer izvira Ljubljánica, čitamo: „*Hic Argonavis stationem habuit et excavato monte per specum sub terra traducta.*“

„Japodi“ sézajo do „Franciz“, Logatec je nazvan „Logitsch“, vidimo Vallis Cosána pri Premu, kraj ob Pivki, ki ga starejše listine samostojno imenujejo „Peuca prou. (incia.)“

Ime „Vindiška marka“ se razteza čez vse Dolenjsko.

„Cirkniško“ jezero je narisano zeló veliko, z natančno podobo požirálnikov svojih in z otokoma: „Lypse“ in „Ottok“.

Pri Hrušici stoji opomnja: „*a Burno Suevorum isthuc ciuitate, cuius Procopius mentionem facit.*“

Kjer se združuje Sava z Ljubljánico beremo: „*Hic Argonavis ex Savo in Nauportum navigauit.*“

Listu šte. 42. je vsebina: „*Fori Julii accurata descriptio.*“ Zemljevid je iz knjižnice cesarskega knjižničarja Sambucusa 1573. l.

Stanovniki naranega ozémlja furlanskega in jednega dela Kranjske (od Notranjskega do Ljubljane) imenujejo se „*Japides et Carni*“. V kraji idrijskem je vpisana opomnja: „*Hic argentum vivum effoditur*“, dalje na desno: Bacia de Idria. Ljubljani je dano ime Lubiana, in Postójina slóve Postoina. Med Postójino in Malim Gradom („Maligrat“?) stoji tiskano: „*Origine de la Lubianizza*“. Praewald so zabeležene za „Resdret“, Vipava za „Vipao“, Škofja Loka za „Castel Looch“ (Lock), Senožeče za „Sensechia“.

List šte. 46. kaže to podobo v zmanjšani meri. Ime Senožeče je tù popravljeno v „Scenasechie“.

List šte. 54. „Illyricum“ poslal je Sambucus Orteliju prav nalašč. Na medalijonu spodaj v desnem kotu čitamo od besede do besede: „J. Sambucus Ortelio suo S. (alutem). Mitto hanc quoque tabellam, qua necessaria confinia Pannoniae declarantur, fluviorum et aliquot locorum situs Hirschvogelii recte mutavi, Angelini autem studio plurima adieci et intervalla correxi, ut parum quis si cum Hirschvogelii haec coniugat desiderarit, si qui errores sint, dies certiora docebit. Vienne 25 Oct. 1572.“ Krajem na Kranjskem se je skazala posebna pozornost, tako n. pr. nahajamo v kámniskem okraji: „Bolfspugel“ (Voléji potok), „Sirlachstein“ Gerlachstein (Kolovec), „Potempukl“ Rothenbüchel (Črnmélo) in celó rómarsko cerkvico sv. Primoža nad Kámnikom. Pod Smlednikom ugledamo kraj: „Ipuguricina“, potem sv. Jakob; Goriče so zapisane: Gertschalp, Šilertabor: Schillerdauber. Sava je nazvana Sava, Kočevje je pisano pravilno „Gotsche“, Ortenek vpisan, Črnomelj se zóve „Tschernemal“.

List šte. 70. je zemljevid Hirschvoglov: „Schlavoroniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae, Finitimarumque Regionum nova descriptio auctore Augustino Hirschvogelio.“

Zanimiva, daš ne konečno veljavna je določba tega zemljevida, kakó daleč je sezala „vindiška marka,“ ki se tū vidi raztegnena po vsem Dolenjskem prav tja do kota, kjer se Kolpa stéka v Savo, torej tudi do Samobora, Okiča („Okiczsh“) in do drugih krajev Hrvaške.

Rudolfovo nosi napis „Neustettel“, kar je posneto po ljudski govorici. Tako pravi o Flor. Hrovat, ko je opisal ustanovitev mesta po Rudolfu IV. (1365. l.): „A narod je zval novo naselbino le Novomesto in to ime se boče ohranilo v narodu, dokler bode stalo mesto.“*)

Izvor Savin iz podnožja Triglavovega, ki je dobro narisano, (daš brez podpisa), vidi se razločno in obe strugi sta potem zaznamenovani z Bohinjsko Savo, „Wacheiner Save“**) skozi jezero tekočo, in s Podkórensko Savo.

Sedaj mi preostaja samó še, da izpregovorim nekoliko besed ob izdavi 1580. l., katero imam pred sabo. Zemljevidi, kateri se tičó Kranjskega, ujemajo se z ónimi v izdavi 1573. l., jedine številke so jim prenarejene. Germania nosi šte. 24. namesto 17., Goritia, Karstia, Chaczeola, Carniola i. t. d. namesto šte. 40. sedaj šte. 57., Illyrien namesto šte. 54. sedaj šte. 73., za šte. 73. je tū zemljevid Mercatorjev, (ki je po tem, ko je izšel „Theatrum“, ustavil publikacijo zemljevidov svojih, da ne préci prodaje Ortelijejih del), in sicer se kaže nam na njem: Sclavonia, Croatia, Bosnia, cum Dalmatiae Parte.“ Na

*) „Novomeško okrajno glavarstvo,“ pag. 6.

**) „Wachain“ na zemljevidih v Valvasorji I. pag. 111 in pag. 159.

skrajnem konci na levo narisane je v ta zemljevid tudi kósec vindiške marke (kakor mejno ozémlje). Štev. 74. kaže: „Schlauonien, Croatien, Kernten, Steyr, Bosnaw vnd andere darumb gelegene Landschaften neue Beschreibung durch Augustinum Hirsuogel.“ Ta zemljevid ima tudi list štev. 70. izdave 1573. l.: vindiško marko.

List štev. 75. prinaša Koroško in jeden del Kranjskega; list štev. 76. Ogersko in vindiško marko, vindiško deželo.

Med dodatki nahajamo „Pannonia et Illyris, das ist Oesterreich, Vngern und Slavonien.“

A posebnega zanimanja vreden je v ti izdavi (v kateri so na posebni tabeli pri zemljevidih list štev. 47. in 49. za Češko in Moravsko znamenitih krajev imena postavljena poleg nemških), posebnega zanimanja vreden je, kakor pravimo, tekst listu štev. 73.: „Illyrien“.

Ta tekst slóve: „In disem gantzen Streych, ausgenommen die Grentzen, so an Teutschland stossen, braucht man die Sclauonische Sprach, welche (damit wir daruon nur kurzlich etwas berühren) von etlichen für die Windische bey den Lateinern aber für die Illyrische Sprach gehalten wird, und erstreckt sich heutiges Tags weiter dann sonst keine als welche da scheint, dass sie an dem Hadriatischen Meer anfahe und sich bis an das Miternächtische Meer erstrecke. Dan es gebrauchen sich derselbigen die Histreicher, die Dalmatier, die Bosner, die Merhern, Bohmen, Lausitzer, Schlesier, Polen, Litawer, Preussen vnd die Inwohner Scandinavian (!) Item die Reussen so weit und breit zu gebieten haben, die Bulgari vnd vil vmbher benachbarte Landschaften schier bis gehn Constantinopel also dass jhr brauch auch bey den Türken sehr gemein vnd bräuchlich ist.“

To mesto je zeló podobno izvajanju v proslovu Bohoričevih „Arcticae horulae“ 1584. l.

Vissáron Grigórjevič Bêlinskij.

Spisal dr. Fr. J. Celestin.

(Dalje.)

Narodno pesništvo sodi Bêlinskij po neposrednem estetičnem vtisku, ne vidi v njem ónega globokega zmisla, ónih kulturno zgodovinskih strani, ki dajó narodnemu pesništvu večkrat ne gledé na estetično stran veliko važnost. O Gogoljevih povestih velí, da so narodne, da ne morejo biti bolj, ali o tem neče govoriti obširno, „ker narodnost ni zasluga nego neobhoden pogoj resnično umetniškega